

лежність слов'ян від хозарів давала підстави для обраного О.Пріцаком заголовка статті. А тепер арабські відомості отримують реальне, конкретне опертя в сотнях назв, які, отже, сягають VIII століття. Виходить, це «доруські часи історії України»...

– **Як ставляться колеги до фактів, розвіда-них Вами з карти?**

– До знайдених у топонімії доказів джигаду інтерес у фахівців великий. Уже відбулися наукові доповіді та їхнє обговорення на міжнародних конференціях з історії та філології в Київському і Львівському національних університетах. Про них є офіційне повідомлення В.Ільченка на сайті УНІАН від травня 2009 року: «Відкриття професора Тищенка» (з детальною кольоровою картою в кеші) та інші.

Торік з ініціативи завідувача кафедри української мови Загребського університету д-ра Є.Пашенка Ваш співрозмовник з'їздив у відрядження до Хорватії, де була нагода поділитися новими знаннями з істориками й філологами в університеті й у Магіці хорватській (це наукова мовно-історична спілка Хорватії). У Хорватії знайшлася сотня сімей з прізвищем Габріч, у розмовній мові там існує негативне оцінкове

слово із забутим значенням – *gabar*. Це знову ж таки незалежні ряди доказів слушності нашої концепції.

Цього року поїздка до Алжиру на запрошення університету м. Константіна стала новою апробацією досліджених фактів. Для алжирських колег велику частину дослідженого матеріалу було оформлено як сім навчальних фільмів-презентацій у програмі Power Point загальним обсягом понад 400 кадрів.

– **Наведені Вами докази топонімічного сліду арабо-хозарської війни в Україні науково і суспільно важливі. Що більше знаємо про справжню історію, то меншає місця для новомодних навколоісторичних міфів...**

– Ви знаєте, в міру нагромадження знань про війну Халіфату 710–737 років тепер розкриваються щораз нові подробиці, про які ми й гадки не мали, – як-от про збройний опір наших предків арабській навалі (топооснови *Шуб*- від ар. *шу'убійя* 'опір арабізації з боку місцевого населення'). Це хронологічно найсвіжіші результати студій, і я вдячний редакції «Дивослова» за нагоду оприлюднити їх до виходу окремих виданням. Чимало наших читачів знайдуть тут щось цікаве для себе і про історію своїх рідних місць.

«ЧИЖІ» – ХРИСТИЯНИ, «ШУБИ» – ПАРТИЗАНИ VIII ст.

Зиммі

Ранній евангелізації IV–VII ст. у Наддніпрянщині разом із прилеглими землями присвячено вже низку дослідних праць [Тищенко 2008, 406–469 і список джерел]. У зв'язку з вивченням сліду джигаду VIII ст. в топонімії України тема отримала несподіване продовження і нові аргументи. Почалося з того, що по всій Україні були виявлені давні топонімічні ознаки такої типової для мусульманської держави верстви, як іншівірці – *зиммі* або *диммі* (ذمی dhimmi) – політично неповноправні піддані, послідовники інших «релігій пророків» (християни, іудаїсти, зороастрійці). Це були люди вільні, але обмежені у правах. «Щодо іудеїв і християн (а згодом і зороастрійців) допускалася віротерпимість, однак за умови, що вони підкоряться, стануть підданцями мусульманської (тобто арабської) держави і платитимуть встановлені для них податки» [ВИ, III, 108]. Податок для зиммі звався *джиз'я* جزیة.

Початковий приголосний *З*- або *Д*- в основах *Зим*- / *Зем*-, *Дим*- / *Дем*- зумовлений незвичним для слов'ян першим приголосним арабського слова dhimmi – *dh*- (як в англ. this, але «напруженим, емфатичним», через що наступне *-i-* стає *-и-*). В околицях сіл з іменами від цієї основи є сусідні села з назвами, що вказують на присутність арабів (основи *Вороб*-, *Ворон*-, *Орив*, *П'ят*-), християн (*Красн*-, *Кросн*-, *Христ*-) і зороастрійців (*Влаш*-).

❶ На карті назва сусіднього села (знак ^) часом вказує на арабів, які й могли назвати своїх сусідів dhimmi:

• *Зимовище* Кв (Іванків сщ/Р): ^**ВОРОПА**ївка; ЖМІївка, **СТАВР**ївка гр. ставрос 'хрест', **ЧЕРВОН**е, **РАХВАЛ**ївка, МУСІЙки, ДИМАРка; • *Великозименове*

Од (Велика Михайлівка): ^**ВОРОБ**йове; Малозименове; • *Зимівки* Льв (Сколе): ^**ОРИВ**]араби; **РОСОХ**ач Русафа, ПОГАР агаряни, ЗАВАДка ар. Савад 'Трак'; • *Земляне* См (**КРАСН**опілля): ^**П'ЯТ**ипілля; **ВОРОПА**й, МАР'їне.

❷ Буває пряме сусідство селищ із назвами, що свідчать про зиммі як християн:

• *Зимницьке* Мк (Врадіївка): ^**КРАСН**опіль!, **КРАСН**івка!; **ГРАЖ**Данівка харадж, МАР'янівка; • *Землянка* См (Копотоп): ^**КРОСНА**!; **КРАСН**е, **ЧЕРВОН**ий Яр, МАР'ЯНівка, ПОПВка, ГАЙки ар. гай 'змії', САМБір 2 самобор, ЩЕКинське щек 'змії', БІЛОУСівка, ОЗАРичі ір. азар 'місяць вогню' (листопад).

Про аргументи походження топооснови *Красн*- з давнішої *Кросн*- докладніше див. [Тищенко 2008, 437].

❸ Значно численніші випадки *районного* сусідства з назвами від тих же основ:

• *БейЗИМИ* Хм (Ізяслав): **ЧИЖ**івка джиз'я, **ХРИСТ**івка, **МИСЛ**ятин мусульмани, ЗАВАДинці ар. Савад 'Трак'; • *БейЗИМівка* Жт (ЧУДнів): к**ОРОВ**инці 2 араби, **ВІЛЬШ**анка Аллах, **КРАСН**осілка, **КРАСН**опіль, **КРАСН**огірка, П'ЯТка; • *Велика Озимина* Льв (САМбір): Мала Озимина; **ВІЛЬШ**аник, КОРНаловичі Коран, ВИКОТи ікта (вид податку), **КРАСН**иця, КОРНичі, ПідГАЙчики; • *Зазим'я* Кв (Бровари): ДИМЕРка, **КРАС**илівка; • *Зимівники* Лг (Свердловськ): МАР'ївка; • *Зимна Вода* Льв (Пустомити): БАСівка Аббас, ГАЇ, **ЧИЖ**иків; • *Зимне* Вл (Володимир-Вл.): ^ГОРИЧів Гарун; **КРАСН**остав, П'ятидні, РЕШЕТники рашид 'праведний', МАРІЯ-Воля; • *Зимовище* Кв (Чорнобиль): Стара **КРАСН**иця, **РОЗСОХ**а, **КРАСН**е 2, ОТАШів ір. атеш 'священний вогонь', БУДа будити; • *Кизими* Вн (Теплик): ЗАВАДівка, РОСОШа, **ЧЕРВОН**ий Кут; • *Старі Бейзими* Хм (Шепетівка): **КРАСН**осілка, РІШНівка 2.

Як сказано, може бути, що арабському dhimmi відповідає і частина назв від основи *Дим-*: • *Димине* Кг Н-українка: **ЧЕРВоне**, МАР'ЯНопіль, По**ДИМ**-ка 2; • *Димівка* Льв Миколаїв: ГОРОЖанка 2 харадж (вид податку); • *Димівське* Мк Н. Одеса: Н-**КРА**-Сівське; • *Димка* Чв ^Глибока ар. галіб 'переможець': к**ОРОВ**іа араби, **МОЛОД**ія муладі, КУЛ**И**-ківка кулі 'раб'.

Ці документовані картою назви могли сприйматися і як вказівка на податок, сплачуваний *зиммі* / *диммі*. Тоді вони стають ключем до розуміння пізньої дивної назви податку «з диму» – через одвічну дію народної етимології (прагнення мовця пояснити собі незрозуміле через найближче зрозуміле).

④ У топонімах з пристосованою топоосною *Зем-* розвинувся слов'янський L epentheticum («вставне Л»), як нібито у питомих назвах.

• *Земляне* Лг (Слов'яносербськ): ^**ХРИСТОВЕ**; **ПАХАЛ**Івка Фатх Аллах, **КРАС**ний Лиман, **ЗИМО**гір'я; • *Землянка* См (Глухів): **КРАС**на Гірка, БУ**ДИ**ща, С**МИ**Карівка змій, **КОРЕН**ьок, МУ**РА**Вейня маври, В**ІК**Торове ікта; • *Землянки* Хк (Вовчанськ): ^БУ**Д**арки; **КРАС**ний Яр, **МОЛО**дова муладі, **ПОГОР**іле, **НЕС**-**ТЕР**не несторіяни, **БАКШЕ**Івка ваф; • *Землянки* Хк (Кегичівка): ^БА**БА**Ки Бабак; **РОЗСО**Хувата, **КРАС**не, **КРАС**нянське, СУ**М**ці ар. соум 'повний піст'.

⑤ Звідси ж мають бути і прізвища укр. Зимний, Земляний. І вся ця нова група незалежних фактів знову свідчить про те, що під час джигаду 710–737 рр. араби застали над Дніпром християнізоване населення.

Судячи з розглянутої частини даних, явище *зиммі* було масштабним, і тому відомості про нього варто деталізувати. Арабський термін *ذمی* dhimmi звичайно перекладають як «союзник» або «захисний». Згідно з мусульманським правом, так звуть немусульманина, який уклав з мусульманами угоду про підданство (dhimma), що визначає його права й обов'язки.

Сплативши подушний податок (джиз'ю), розглядуваний як заставу, підданці мусульманської держави – євреї, самаритяни, християни (у тому числі несторіяни) і сабейці, а також зороастрійці й індуїсти можуть дотримуватися своєї релігії в рамках угоди, укладеної з владою за зразком першої такої угоди між халіфом Умаром і сирійцями (VII ст.). Цей податок знаходить обґрунтування в Корані. Податки зиммі не мають бути надмірними, як це впливає зі слів халіфа Умара, начебто сказаних на адресу майбутнього спадкоємця: «Я раджу йому застосовувати закони і приписи Аллаха та його Пророка щодо зиммі, вимагати від них повного виконання угоди і не оподатковувати їх понад їхню спроможність» [fr.wikipedia.com/Dhimmi].

Джиз'я

Оскільки з наведених фактів випливає, що *зиммі* було добре відомим явищем у Наддніпрянщині, не мусить дивувати потужний топонімічний слід

джиз'ї – податку, який платили зиммі. «Усі іншівірці платили подушний податок “за захист” – джиз'ю, який завжди стягали у грошах. Первісно харадж і джиз'ю вважали за єдиний податок, стягуваний з іншівірців. Від часів Омейядів джиз'ю збирали лише з іншівірців, а харадж далі стягали з новонавернених до ісламу» [Фильштинский, 104]. Джиз'я jizyah (ар. *جزية*; тур. *sizye*) був подушний (per capita) податок, стягуваний з усіх здорових немусульман військового віку, адже вони не платили *закат*. Джиз'ю не брали з рабів, жінок, дітей, *ченців*, старих, хворих, самотників і бідних [en.wikipedia/Rashidun Caliphate].

• *ЧИЖ*ки Льв Ст. Самбір: ^**СА**Ночани сан 'змій'; **СЛИ**вниця саліб, к**РО**ПИВник ропать 'мечеть', **РОСО**-**Хи**, **РА**Кове Ракка (резиденція халіфа Гаруна ар-Рашида), МУ**РО**Ване маври, **ШУ**Мина джума 'п'ятниця', к**О**-**МА**Ровичі Омар, П'Я**Т**ниця; • *ЧИЖ*икове См Ромни: **БАЦ**МА**Н**и ар. баджман 'податковець', к**РО**ПИВинці ропать, Пере**ХРЕ**СТівка, **БА**Сівка, **ШУ**Мське, **ГА**Ї, БУ**Д**ки, З**И**Нове зіна 'свято', **ПАТЬО**Шине фатх; • *ЧИЖ*икове См Я**М**П**І**ЛЬ: І**ВО**Тка ар.-тадж. ібод 'захисник рабів', Род**ІО**Нівка ридван 'рай'; • *ЧИЖ*івка Жт Новогр.-Вл.: р. Чижівка; **КРА**Силівка 2, **КАТЮ**ха катія (мн. від ікта 'вид податку'), к**РО**ПИВня ропать, **ГОР**Баша 2 араб, БУ**Д**ища, Не**МИ**ЛЬня мулла, **ОРЕ**П**И** араби; • *ЧИЖ*івка Хм Ізяслав: Бей**ЗИ**МИ, к**РО**ПИВна, **ЗА**ВА**Д**инці, **МИ**Х**Л**Я михна 'арабська інквізиція', **МИ**С**Л**Ятин; • *ЧИЖ*івка Чк Звенигородка: **ДЕ**Мкове dhimmi, **ВІЛЬ**Ховець, **БУ**Д**И**ще, **ЧЕ**МЕР**И**Ське албанці, МУ**Р**-**ЗИ**нці мурза, Стара БУ**Д**а; • *ЧИЖ*івка Чг Ріпки: **ОЛЕ**Шня, **Я**ВО**Р**ці Джаффар, **ВОРО**Б'ів, **ЛО**ПА**Т**ні ропать 'мечеть', **ШУ**МА**Н**и, **ЧУ**МАк ^**БУ**Я**Н**ки, **ГРА**Бів, **СЕ**Маки, **МА**С**ЛО**ківка, ЗА**ВО**Дське; • *ЧИЖ*ове Од Березівка: ^ЗА**ВО**Дівка, **КО**Товське 2; **КРА**С**Н**е, **ВІК**Торівка, **МА**-**ЛИ**Шівка маллах 'моряк'; • р. *ЧИЖ*івка Вл Ківерці: **КА**-**Д**ище кадий, **ЧЕ**МЕРин, **ГА**Йове, **КО**Тів, **ЖА**Бка Заб, **СА**ПО**Г**ове Саффах, МУ**РА**Вище; • р. *ЧИЖ*-Миж у с. Вихвостів Чг Городня: **МО**ЛО**Ж**ава, **ДРО**З**Д**овиця друзи, **БУ**Д**И**ще, **КУ**Л**И**ківка; • р. *ЧИЗ*.ла у с. Вел. Скнит Хм Славута: **БА**Ч**МА**Нівка ар. баджман 'податковець', **КРА**С**Н**осілка, **СЬО**Маки семичні шіїти, Кол**О**М'Є кала Омайя 'укріплення Омейядів', к**О**МА**Р**івка, Пере**МИ**-**ШЕ**ЛЬ мусульмани.

З'ясовується, що платили джиз'ю і десятки сіл предків поляків (!), причому в околицях їх – практично той самий набір ознак арабської присутності, що й в Україні:

• *CZYŻe* (Bielsk Podlaski): **МО**С**Н**А**Т**е Маханата 'Палермо', **РА**Кowicze, Str. **KOR**Nin Коран; • *CZYŻyki* (Hajnówka): **KOT**ówka, **KOR**Nino, **KOT**łowka qtl- 'вбивати'; • *CZYŻemin* 2 (Łódź): Wola **RA**Kowa, **OLE**CHów; • *CZYŻew* (Gostynin): **SAN**niki, Prze**MY**SŁów, **RA**Ków, **ŻAB**ików; • *CZYŻew* (Konin): Modlibogowice, **FRANKI**, **MY**SLibórz; • *CZYŻew* (Zambrów): **OLS**zewo, **GOL**aszce, Szymbory, Wojny-**SZUB**yl; • *CZYŻew-Ruś* (Zambrów): **KOT**у, **KIET**Lanka; • *CZYŻewo* (Rypin): **RA**Kowo, **KOR**ZENiewo, **KOT**owy; • *CZYŻkówo* (Bydgoszcz): **KOR**nelin; • *CZYŻowice* (Nysa): Nie**MY**SŁowice; • *CZYŻo-*

wice (Racibórz): ZAWADa; • *CZYŻowice* (Kazimierza Wlk.): MORAWiany; • *CZYŻyny* (Kraków): OLSZA; • *CZYŻów* (Ostrowiec Św.): SZUMsko; • *CZYŻów* (Busko-Zdrój): PIECZONOGi, OIEŚnica; • *CZYŻów 2* (SANDOMIERZ): Opoka, Ożarów, Samborzec; • *CZYŻówek* (Biłgoraj): Drozdów, Bogumiłów, LuboMYŚL, OLSZyniec; • *CZYŻówka* (Białobrzegi): ŻABia Wola; • *CZYŻówka* (Katowice): Krzykawka, MYŚLachowice.

Серед слов'ян топооснова *Чиж-* відома аж до верхніх лужичів. Не вникаючи в її історичну інтерпретацію, Е.Айхлер у статті словника верхньолужичьких топонімів «Zschiesdorf» наводить і письмово засвідчені форми назви (1373: Tzistorp, 1464: Zcystorf), і низку споріднених імен власних (дпол. Czyż, дчес. Číž, нлуж. Cyž, друс. Чиж) і топонімів (нлуж. *Cyž у формах Ziesch, Schise, Zschiese, Zschiesche; чес. Čížov «у Моравії» NB, Čížice, Čížkov у Чехії, пол. Czyżkowo / Ziskau, полабське Ziesendorf – 1298: Cisendhorp) [Eichler, 133]. Якщо йдеться таки про джиз'ю, то показова відсутність основи у південних слов'ян – як серед імен власних, так і в топонімії.

Закат

Владні установи халіфату «розрізнявали податок на землю, стягуваний залежно від релігійної належності, і подушний податок (джиз'ю), який у разі навернення до ісламу заміняли *закатом*, що сприяло переходу в іслам цілих сільських громад» [Фильштинский, 104]. Таким чином в умовах топонімії України назва села від основи *закат* може вказувати на його попередній доісламський стан.

Закат زكاة ар. – це податок в 1/40 з нерухомості і прибутків [ВИ, III, 108], податок на користь бідних [Platts, 617]. Закат є одним із «П'ятьох стовпів ісламу» й обов'язком кожного заможного мусульманина. За поняттями ісламу закат – *податок на розкіш*. Його стягали з тих, чий річний прибуток перевищував мінімальний рівень (нісаб). До нісабу не включали житло, транспорт, помірну кількість жіночих прикрас тощо [en.wikipedia/Rashidun Caliphate].

Несподівано багато згадок про *закат* зберегла гідронімія України. Досі не було спроб пояснити, чому існує кільканадцять озер з назвою *Закітне*: • у м. Кам'янка-Дніпровська Зп, • у с. Кам'янське Зп Василівка, • у нп Малокатеринівка та • у нп Балабине (2 озера і р. *Закітня*) Зп Зп; • у с. Березняки Пл Лубни; • у с. Солошине Пл Кобеляки; • оз. *Закотне* у м. Київ. Відома й • р. *Заката* у с. М. Скнит Хм Славута, • р. *Закітня* Хс Гопри, • пот. *Закути* у с. Тернівка Ль Сколе, у тому ж районі • пот. *Закутиський* і пот. *Закуття* у с. ОРЯВа [СГУ; СМГУ].

Зрозуміло, що надане у власність рибне озеро становило цінність – і тому обкладалося «податком на розкіш». А на ту сиву давнину, коли все це було, вказує стан окремих озер: тепер – • *болото Закіт* = *Закоть* (1855) у с. Сокіл Вл Рожище або • *торфовище Закітне* у с. В'язівка Пл Лубни.

Мініконтексти названих гідронімів від основи *Закіт-* такі: • Славута Хм {ХОРОСТОк Хараші, БАЧМАНівка податковець}; • Сколе Ль {РОСОХач, КОРОСТів}; • Кам'янка-Дніпровська Зп {ПОДове фатх}; • Василівка Зп {СКЕЛЬки? ар. Секеллія 'Сицилія', П'ЯТихатки}; • Лубни Пл {ХОРОШки, ЩЕКи}; • Кобеляки Пл {СОЛОШине салах 'кращий напрям', СОКІлка}; • Київ {МАСЛівка, ГостОМЕЛЬ 'купці Омейядів'}; • Рожище Вл {СОКІл, ОЛЕШковичі, МИЛЬськ}.

А ось населені пункти з такими ж назвами: • *Закітне* Дц (Кр. Лиман) {^ЯМпіль, ШАНДриГОЛЮве = Шкодерська фортеця, Rozafa; ЯРОВА араб, Старий КАРАВАН < Кейруан}; • ЗаЧатівка = *ЗаКатівка* Дц (так на карті) Волноваха {^з.ст. ЗаЧатьєвська (!) (отже, таке походження й інших однотипних назв), КРАСНівка}; • *Закотне* Лг (Н.Псков) {ХВОРОСТяне, Н.РОЗСОШ}; • *Закутне* Дц (Артемівськ): {^МИРОНівка, СКЕЛЬове, ТРИПЛля}; • *Закутнівка* Хк (Первомайський) {МИРОНівка, МАСЛівка, ЩУЛЬське Секеллія 'Сицилія', СУДАНка}. Тобто у цих місцях побували люди Маслами, аль-Хараші, Мервана, з Росафи, Яніни, Триполіса, Сицилії.

Як сказано, підставою для найменування села від основи *Закат*- міг ставати саме перехід до цієї, зрештою, звичайної форми податку мусульман після навернення.

Саліб – ар. 'хрест'

Назви різними мовами хреста і хрещення у топонімічній системі України розглянуті неодноразово [Тищенко 2008, 431–437; ІТУ, 23–39, 134]. Але особливе місце серед них посідає арабське слово *صليب* саліб 'хрест', упізнаване в десятках топонімів практично на всій території України. Ця топооснова являє собою потужний доказ ранньої, доарабської евангелізації у Наддніпрянщині: з самого факту існування цих назв стає очевидно, що християнство було вже масово поширене перед джигатом арабів проти Хозарії.

• *ЗАЛЕВки* Чк Сміла: ^СУНки сунна; ЖАБОТИН 'битва на Забі', МЕЛЬНики, ЯРОВА араб, КУЛИКівка, БУДки, РОЗСОХуватка, ДЕМенці, КУЦівка ар. Quds 'Єрусалим', ХУДЯКИ, ГЕРОНИМівка (рис. 7–3); • *ЗАЛИВки* ІФ Рогатин: ЗАЛИП'я ^ПОТІК; МежиГАї, ВІЛЬХова, МЕЛЬна, САПОГів, КУДлатівка, МЕДИНЯ Медина; + ШУМляни, КУРЯНИ, ВІЛЬХовець Тр; • *САЛІВ* Кв ^МИРОНівка Мерван: РОСАВА, МАСЛівка, КОЗАРівка, КУТЕЛів, КУЛЕшів, ПОТІК, ШАНДРА, МАКЕДОНи, ДЕМівщина, ПаніКАРЧа; • *ЗЕЛІВ* Ль Яворів: ДрогоМИШЛЬ, ВІЛЬШаниця, ВАКУЛи, МУРИНИ, ВіжОМЛЯ, РОПЗне Рагуза, СОПІТ, ВОРОБлячин, КОТИ, МОЛОШковичі, ЛЕЛЕХівка Аллах; • *ЗАЛИВаниця* (саліб + Іоаніна) Вн КАЛІНівка: САЛЬник, ДРУЖне друзи, РАЙки; • р. *СЕЛИВоница* (на карті) у с. Переброди Жт Овруч: КРАСНОсілка, ХАЙча 2, КРАСилівка, МОЧУЛЬня, ГАЄвичі, КОРЕНівка;

• *САЛИВонки* Кв Васильків: БАРАХТи баракат, ВІЛЬШанка Аллах, СОЛТАНівка З^ ХЛЕПча Халєб, РОСЛавичі Расул, ГЛЕВаха халіф^ МАЛЮТЯнка молуд, БезП'ЯТне, ЧЕРВоне, МАР'ЯНівка; • р. *ЗАЛИВа*

у с. ХАРКівці Пл Пирятин: ТЕПЛівка тефл- 'діти', **ЧЕРВоне**, ЛЕЛЯКИ, **МАР'ІНСЬКЕ**, вІКТОрія, **МАЛЮТИНЦІ** моулуд, КАПЛинці, **ГРАБарівка**; • **СЕЛЕВинці** Вн Немирів: ^к**ОРОВА**йна; **САЛИ**нці ^**МАР'ЯН**івка 2, Дуб.**МАСЛ**івка, к**РОПИВ**на 2, ВИГНАНка, **ВОРОБ**івка, СОРОКодуби, ДЖУРинці, ЗІНЬКівці, КРИКівці ^**БУД**ки, СОРОКот**ЯЖИ**нці, ГРИНенки; • **ЗАЛИВне** Зп Н-миколаївка: ^**ВОСКРЕС**енка, **МАР'ЯН**івка, вІКТОрівка; СОРОЧине, **ЧЕРВОНЕ**, **РІЗДВЯН**ка; • **ЗАЛИВне** Од Білг.-Дн.: ^ВИГОН, **КРАС**на Коса, **КАРНАЛ**івка жалоба по Алі; • стр. **ЗАЛИВ**и у с. КОПИлів Кв Макарів: **ЧЕРВОН**а Гірка, **МАР'ЯН**івка 2, **ГОРОБ**івка, ГАВРОНщина;

• **СЛИВ**ки ІФ Рожнятів: ВІЛЬХівка, **КРАС**не, **ГРАБ**ів, ОСМОЛОДа, ГРИНЬків, РІВНЯ, ПОГАР 2; • **СЛИВ**ниця Льв Ст. САМбір: П'ЯТниця, КОБЛо-Старе, РАЙнова, БИБЛо, ДРОЗДовичі, САНочани, **ЧИЖ**ки, БАБИна, РОСОХи, к**РОПИВ**ниця, РАКове, МУРОВАне, ШУМИна, **ГРАБ**івщина; • **СЛИВ'янка** Км Нижньогірськ: ^**ЗАЛИВ**не!; **ЧЕРВОНЕ**, **КОРІН**не, **ОМЕЛ**янівка, КУЛИчки; • **СЛИВ**ине Мк Мк: ^**Кир'ЯК**івка!; **ПОДИМ**ове, П'ЯТихатки, **КОРЕН**иха 2, Зелений **ГАЙ**, САПЕТня, **ОЛЬШ**анське; • р. **СЛИВ**ка См ГЛУХів: БУДИща, **СОРОК**ові БАЛЬчики, ПОПІВщина, **СМИ**карівка, Не**КРАС**ове, **МУРАВ**ейня, **КРАСНО**ярськ, вІКТОрове, **КОРЕН**ьок; • пот. **СЛИВ**ківський у с. **ГРИН**ява ІФ Верховина: ^ГОЛОШина халіф; **КРАС**ник, РІВНЯ, **КРАС**нолів, Пере**ХРЕС**не.

Аналогії в топонімії Центральної Європи

Усюди, де вдалося дотепер відшукати слід арабів у топонімії, виявлено також аналогічні сусідства назв від основ, що, ймовірно, походять з ар. salīb. На картосхемі до нарису зображений типовий топонімічний ландшафт у Польщі навколо с. Zaliwie. Як видно зі схеми, навколо вихідної назви існує переконливий кортеж з інших тематично пов'язаних назв арабського фракталу. Аналогічна картина виявлена і в інших місцях у Польщі (Zaliwie, Zalewo) й Німеччині (навколо с. Selbitz, Selben).

Спільною особливістю цього й інших аналогічних розглянутих тополандшафтів є наявність назв від імені аль-Хараші (KORCZyn 2, CHRUSZCZyzna, KROSTitz = CHRÓŚCicy), імовірного сліду рибатів (RABITy, REIBITZ, RABUTz), сіл з аяном (де *кличуть* до молитви – BUDZyń, Kletzen), згадок про арабів (GRABin, MORAWany), сирійців (ŻURAWniki), хозарів (JÜDENberg), змія (ZaGAJów, GADawa, SMYKowo), столиць халіфату (ROSOSZ, RAKowicz, RACKwitz).

Хто такі «шуби»?

Кілька разів у кортежах цих назв християнського кола трапилася основа *Шуб*-. • **ЗЕМ**лянка^Шубівка Кв Кагарлик; • **Крас**не ~ Шубине Хк Хк; • **Хре**цатик^ Репуженці (від лат. геругнаге 'відкрити (віру)') ~ Шубранець Чв Заставна.

Що може означати така основа у християнському і водночас в арабському контексті? Тематика

«стосунки між вірами в мусульманському світі» виводить нас на формально найближче поняття ар. *шу'убія*. Скористаймося довідкою з Вікіпедії. Арабським словом *شعوبية* *šu'ūbiya* позначають рух опору проти арабського панування у мусульманському світі, зокрема в Ірані й Аль-Андалус за часів Аббасидів.

У цьому вірші з Корану вжито два слова – 'народи' *شعوب* *šu'ūb* і 'племена' *قبائل* *qabā'il*: «О люди, Ми вас створили з чоловіка й жінки. Ми вас поділили на народи і племена, щоб ви знали одне одного».

Слово *qabā'il* племена розуміють як позначення арабських племен (але ж відомі й кабіли, які не є арабами), а *šu'ūb* 'народи' – означає 'неарабське населення'. Ця відмінність лежить в основі поняття *šu'ūbiya* – рух неарабських народів (званих також 'ajamā аджами) проти арабського панування. Чи не найвідоміший приклад цього руху – опір арабізації культури в сучасному Ірані. Іноді цей рух сприймається і як антимусульманський або принаймні небезпечний для ісламізації [fr.wikipedia/Shu'ubiya].

Є на Кіровоградщині річка і селище *Аджамка* від щойно згаданої арабської основи 'ajam 'неараб'. З викладеного зрозуміло, що таку назву не могли дати ні половці, ні печеніги, ні татари, ні турки, які певний час контролювали ці землі. Її могли залишити тільки араби, бо 'ajam – частина *іхньої* картини світу. Це дуже арабське поняття, таке, як *гой* для іудеїв або *erdera* для басків. Здавна араби позначали цим словом усі народи, з якими входили у контакт. Назва *Аджамка* – черговий аргумент справжності арабського сліду в Україні. Ось її контекст:

• **АДЖАМ**ка Кг Кг: ^ПриВІЛля jyl-?; **МАСЛ**яниківка! (перемога Маслами), **МИРОН**івка!, **МОЛО**децьке муладі, ЛЕЛЕКівка Аллах, **ДЕМЕШК**ове Дамаск, КРУПське (лит. kgrupé 'жаба'), **КАНДАУР**ове кундур, **АНДРОС**ове, **КОРЛЮГ**івка, **СЕВЕР**инка.

Цей контекст показовий. По-перше, він містить слід трьох етнічних складників подій джигаду 710–737 рр.! Ось араби (Аллах, Маслама, Мерван, Дамаск), хозари (кундур), варяги (основи *Север*-, *Корлог*-, *Андрос*-). По-друге, тут є ознаки війни 750 р. в Халіфаті (перекладена топооснова *Жаб*-). По-третє – слід нових мусульман (муладі).

Але справжній букет несподіванок чекає на нас навколо сіл з назвами від основи *Шуб*-. Цікаво, що від цієї основи знайдено єдиний гідронім (назва болота *ШУБотИНКове* ↔ 'бій народів' у с. Шкнева Кв Поліське – у минулому, очевидно, озера). Ось перелік десятих географічних об'єктів України з назвами від основи *Шуб*:-

• бол. **Шуботинкове** у с. Шкнева [СМГУ, 306] Кв Поліське: ^МАРКівка 2 ар. **معركة** *ma'arakat* 'бій, битва'; **ПАТАЛ**івка!! (23 км), ВІЛЬШанка, ОМЕЛЯнівка;
• **Ка**шубівка Пл Пл: ^МАРКівка 2; **ПАТЛ**Аівка (16 км), БАРАБАШів, САПОЖине, ФІСуни;
• **ШУБ**ари під Рава-Руською [Encarta] Льв Жовква: **ПОТЕЛ**ич! (12 км), ШАБЕЛІня, р. ПАТА, струм.

ЖАБ.НИК, МЕРВичі, **СОПОШ**ин (Саффах)^ **МАЦОШ**ин! маджус (арабська назва варягів), ЗАШКів, ЛИПник, **KORN**іе;

• **Шубине** Хк Хк: ^**ПОДОЛЬОХ** (3 км) ^Лизо-ГУБівка, **ХОРОШ**еє, **ОЛЕШ**ки, **КУЛИ**ничі, **КАР**А-ВАН, **САНЖА**ри, **МОВЧ**ани, лЕЛЮКи; **НВ**: безпосереднє (!) сусідство сіл Шубине^ Подольох.

• **Шуби** Хк Богодухів: ^**ШИЙ**чине 2; **ШАР**івка, За-**РЯ**бинка, **ГОРБАН**івка, **КАД**ниця;

• **Шубині Стави** Чк Лисянка: **ЖАБ'ЯН**ка, **ГАНЖАЛ**івка, **РОЗКОШ**івка, **ЧАПЛИ**нка, **ПоЧА**пинці, **ШУШ**ківка, **ХИЖИ**нці;

• **Шубівка** Кв Кагарлик: ^**ЗЕМ**лянка!!; **РАСАВ**ка, о**ЧЕРЕТ**яне, **ГОРОХ**ове, **ГОРОХ**уватка;

• **Шубків** Рв Рв: ^**ГОРИН**ьград 2, **РИСВ'ЯН**ка ризван, **КОТ**ів!; **БАРМА**ки, **ОМЕЛ**яна, **ОМЕЛ**янщина, **ОЛИШ**-ва, **КОРН**ин, **БОЯН**івка, **КОПТ**овичі, **ЯСИН**иничі;

• **Шубранець** (шуб + бранець) Чв Заставна: **КУЛ**івці, **ВАС**Ловівці, **Чорний ПОТІК**, **РЕПУЖ**иці, **МУСО**Рівка.

Але ж усе це є ніщо інше, як прекрасно збережений у топонімії слід опору арабській навалі 710–735 рр.! Причому чотири рази поблизу об'єктів з назвами від основи **Шуб**- опиняються основи-кандидати на походження від ар. Фатх Аллах! (*Подольох* Хк, *Потелич* Льв, *Патляй*ка Пл, *ПАТАЛ*івка Кв < Фатх Алі!) Від бол. *ШУБОТИН*кова до *ПАТАЛ*івки Кв – 23 км, від *КАШУБ*івки до *ПАТ*-*ЛА*йки Пл – 16 км, від *Шубарів* до *Потелича* Льв – 12 км, від *Шубиного* до *Подольоху* Хк – 3 км!

Більш ніж переконливо усе це виглядає на картосхемі (рис. 1). Райони опору розкидані не хаотично: три з них – у вогнищі джигаду, а решта – на краях теренів, знелюднілих унаслідок людоловства (сіра заливка на схемі).

Отже, з *ПОТЕЛ*ичем – усе, все у зворотному порядку: значить, назва річці (Телич, Tilicz) дана *пізніше* від назви селища або урочища на його місці і вже є спробою цю назву (пере)осмислити. Насправді віддалений усього на 12 км антиарабський осередок *Шубари* (шуб- + бор-) є прямою вказівкою на правильність етимології *Потелича* від *пота*ли (пор. пару «Шубине^ ПОДОЛЬОХ Хк Хк»). Прийняття цієї гіпотези півроку гальмував передсуд про безвиняткову первинність гідронімів перед ойконімами. Не раз так і є, але тепер ми вже легко пригадаємо численні винятки з цього правила, досі трактованого як абсолютне.

А яка слов'янська історична пам'ять фону: р. РАТА, с. ШАБЕЛ'ня! Липник – це знову «місце битви», Зашків указує на незриму присутність хозарина, збирача ясаку, а трійка назв «ЖАБ.НИК, МЕРВичі, СОПОШин» уже розглянута як слід подій 750 р. У світлі дальших студій архіважливим стає сусідство «СОПОШин^ МАЦОШин» (Саффах, маджус). От, принагідно, звідки і львівське осудливе слово «*шубравці*» з розмитим значенням: це борці проти арабів з-під Рави – шуб- + рав-ці. Цікава й сама негативна конотація назви: значить, вона була вживана у проарабських колах...

У Білорусі існує село • *Шуб.лікі* ВУ Віцеб.: ^**Карэ-н**еўка Коран, р. і нп **УЛЛА** Аллах, **РАДУНЬ** радван, **МОСО**Р Миср, **ГОМІЙ**, **АМЕЛ**Я.нікі, **ВО**дОПАЕВА вороп-. Тут знову топоконтекст класично мусульманський – Коран, Аллах, радван 'ризван', Єгипет (НВ: названий по-арабськи!), Омейяди, араби.

Є ще низка назв на півночі Росії, але їхня хронологічна прив'язка потребує додаткових студій.

Польський дарунок до теми

У Чехії назв від основи *Шуб*- немає. Натомість у Польщі, де згодом виявлено виразний слід військових дій арабів у ті ж роки, що й біля Дінця, опір джигаду був помітнішим. Перший же контекст вражає своєю інформативністю:

• Szubin 51 C2 Szubin-Wieś BYD.GOSZCZ < byt-!:
KORNelin, **CZYŻ**kówko, **SAMOKLĘ**ski, **SAMOSTRZEL** (750), **BAGDAD**!

У повній відповідності з логікою дослідження, з наведеного контексту видно, що тут уже існувала мусульманська діаспора (Kornin), а окремі села вже й платили джиз'ю (CZYŻkówko). Випрозорюється сенс назви міста Бидгощ: тут бито «гостей». Тим не менше, вони й по збройному опору зберегли войовничу позицію, бо є слід «самобору» (зміни династій) 750 р. у переконливих синонімах – SAMOKLĘski і SAMOSTRZEL, тобто «самопоразки» і «самостріль(ці)» (на відміну від samostrzał 'самостріл'). Увінчує цей контекст розгадка того, як аж на луці Вісли опинилася назва Bagdad: справді, якщо засвідчений у навколишніх назва «самобор» – це пора перемоги Аббасидів, то 750 р. гранично точно визначає час появи у Польщі цієї репліки назви їхньої столиці. Це нові докази того, що тут мусили діаспору сусідів терпіти, а ті добре влаштувалися, беручи джиз'ю з місцевих сіл. Другий контекст дає скромніші, але все одно добрі результати: араби, мусульмани, поморяни, битва ратей, імовірно – ім'я аль-Хараші: • Szubina 94B2 Kutno: Szubsk-Duży, Szubsk-Mały, Szubsk-Towarzystwo, GROCHów Хараші?, Raciborów, GRABków, WyMYSLów, POMORZany.

Зате третій тополандшафт під Бельськом-Підляським унаочнює місце чи не найзначнішого опору арабам на землях Польщі, водночас демонструючи знаменне продовження історичної пам'яті поляків у низці точних перекладів назв від арабської основи *Шуби*- як **Wojny** 'війни'! Тут знову CZYZew засвідчує сплачування джиз'ї, оригінальне SZYMBory – вказує на боротьбу з плем'ям сивовим (арабами), видно присутність хозарів, які знову беруть свій податок – ясак (ZASZKow), тут і варязька русь (не раз), і пожежі, і битва ратей.

Шлезвільські Шуби

Повною несподіванкою стало виявлення ще чотирьох сіл з ім'ям Schuby в Німеччині під Шлезвігом, де вони успішно замаскувалися під місцеві назви з данським формантом *-by*. В околицях є ознаки і слов'янського середовища (WINNE.MARK). Можна

Рис. 1. Десять вогнищ збройного опору джигаду (основи Шуб-) на тлі інших топонімічних ознак арабо-хозарської війни 710–737 рр.

не сумніватися, що тамтешні німці сприймають усі чотири назви Schuby як «черевичні села» – Schuh + by. А ось що знають про них навколишні топоніми:

- **Schuby** (Kappeln): WINNE.MARK !, KETELsby, MOHRberg!, KOSEL!;
- **Schuby** (Schleswig): MOLDenit!, TolksCHUBY, Norderschubyfeld, DANNEWERK.

Он воно в чім річ! Аж тут, під Шлезвігом, ареал розселення слов'ян під назвою «Венедська марка» (WINNE.MARK) змикався з землями Данії (DANNEWERK данський вал). Переконливі подробиці: арабська основа *qtl-* у назві KETELsby (остання така на північний захід), далі – MOHR! що «гору» не замаскували, і цілком слов'янський KOSEL – як видно з дальших студій, це повсюдна у Слов'янщині ознака

села з *казієм*. SCHUBYFELD може приховувати спогад про поле битви, а основа MOLD- таки вказує на муладі... Tolk – як і у всіх слов'ян, тюркізм 'толковин' (перекладач), а за ним – четвर्टі «Шуби».

Залишається підкреслити, що всі ці розлогі терени від Дінця до Ельби були заселені строкато, мозаїчно, вони ніяк не були землями винятково слов'янськими, або хозарськими, або арабськими. Вони були разом тим усім.

Так відкрився новий обрій минулого, з яким потрібно освоїтися, перш ніж приступити до одисей *каптурів* (габрів)⁵.

⁵ Див.: Забуті габри-вигнанці // Україна: Наука і культура. – К., 2010. – Вип. 35; також: Ільченко В. Відкриття професора Тищенка (на сайті УНІАН від травня 2009 р.)

Література

ВІ – Всемирная история : в 10 т. – Москва, 1955–1970.
 ДР – Древняя Русь в свете зарубежных источников / под ред. Е.Мельниковой. – Москва, 2003.
 ІТУ – Тищенко К. Іншомовні топоніми України: Етимологічний словник-посібник (15.524 топоніми) / К.Тищенко. – Тернопіль, 2010.
 Плетнева О. Хазары / О.Плетнева. – Москва, 1976.
 Рибалкін В. Підступність «відомого» слова, або Читаючи ібн Хурдадбега / В.Рибалкін // Східний світ. – 2009. – № 3.
 СГУ – Словник гідронімів України. – К., 1979.
 СМГУ – Словник мікрогідронімів України. – К., 2004.

Тищенко К. Етномовна історія прадавньої України / К.Тищенко. – К., 2008.
 Фільштинський І. История арабов и Халифата (750–1517 гг.) / И.Фильштинский. – Москва, 2006.
 Eichler E. Die Orts- und Flussnamen der Kreise Delitzsch und Eilenburg / E.Eichler. – Halle (Saale), 1958.
 Encarta – Microsoft Encarta Premium DVD 2009. The Multimedia Encyclopedia and Interactive World Atlas.
 en.wikipedia.com/Rashidun_Caliphate
 fr.wikipedia.com/Dhimmi
 fr.wikipedia.com/Shu'ubiya
 Platts J. A Dictionary of Urdu, Classical Hindi and English / J.Platts. – London, 1884.